

Kadim Anavatanın Bir İnkâr Coğrafyasına KÜRDİSTAN¹

Namık Kemal Dinç*

*“Erzincan Kürt merkezi olursa
Kürdistan’ın kurulmasından korkarım”²*

İsmet İnönü (1935)

Gerçeği yeniden “adlandırmak”... Devlet iktidarının tecessüm haline karşılık gelen bu aksiyon, İttihatçı-Kemalist geleneğin Türkleştirme politikalarının ürünü olarak kültürel soykırım uygulamalarını günümüze kadar taşımıştır. Kişi isimlerinden yerleşim yerlerinin isimlerine dağ, ova, yayla gibi pek çok coğrafi isme kadar uygulamaya konulan yeniden adlandırma yeni bir ulus ve ulus-devlet inşasında “bireyin” ve “mekânın” ulusal kılınması ve homojenleştirilmesi açısından vazgeçilmez addedilmiştir. Bu amaçla ortak bir tarih ve bilinç inşası için, farklı etnisite ve dilleri çağrıştıracak, “başka” bir tarih tahayyülüne imkân tanıyacak, “ayrılık” yaratacak tarihî adlar, kişi ve yer isimleri yenileri ile değiştirilerek eskiler hafızalardan silinmeye çalışılmıştır.

Kürtlerle meskûn coğrafya hakkında Kürdistan kavramının kullanılmasının resmen yasak olmasından hareketle, bu yazıda Kürdistan kavramının tarihî, coğrafi, idari ve siyasi mahiyetlerinin değişimi ele alınacaktır. 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ciddi bir popülerlik kazanan Kürdistan

* Araştırmacı-yazar.

- 1 Yazının araştırma safhasında sunduğu katkılardan dolayı çalışma arkadaşım Bahattin Demir’e, yine taslak halindeki metnin ilk okumalarını yaparak eleştiri ve yorumlarıyla yazıya büyük katkılar sunan Nilay Özok Gündoğan, O. Özgür Güven, Azer Kılıç, Mehmet Polatel ve Alişan Akpınar’a teşekkür ederim.
- 2 Bu cümle Saygı Öztürk’ün yayına hazırladığı “İsmet Paşa’nın Kürt Raporu” adlı kitaptan alınmıştır. Cümlelerin hangi bağlamda kullanıldığı ve orijinal hali için kitabın 51. sayfasına bakılabilir.

kavramı, 1925 yılından sonra sanki tarihte hiç var olmamış bir yer, bir isim gibi konuşmalardan, kitaplardan, anılardan, yani hafızalardan silinmek istenmiştir. Bu yazıda, söz konusu döneme ait arşiv belgelerinden yararlanarak Kürdistan kavramının devlet düzeyinde nasıl ele alındığı ve değerlendirildiği incelenecek, Kürdistan'ın zaman içerisinde nasıl Şark, Şark Vilayetleri, Doğu ve Doğu Anadolu'ya dönüştüğü ele alınacaktır. Yine Kürdistan kavramının gündelik yaşamda kullanımının yasaklanması ve düşün evreninin dışına itilmesine paralel olarak Anadolu tanımının değişimi ve coğrafi kapsamının genişlemesi de ele alınacak ve irdelenecektir.

Bugün Türkiye devleti sınırları içerisinde kalan bütün coğrafyayı (Trakya bölgesi hariç) tanımlamak için kullanılan Anadolu kavramı, Osmanlı İmparatorluğu döneminde çok dar bir idari birimin (eyalet) ve tarihi bir coğrafyanın adına karşılık gelir. Nasıl oldu da Anadolu kavramı daha geniş bir coğrafyayı kapsar bir niteliğe büründü? Bu dönüşümün gerçekleşmesinde ve kapsamının genişlemesinde etkili olan konjonktür, bakış açısı ve politikalar nelerdi? Aynı şekilde Kürdistan kavramı sadece bir idari birimin ismi miydi yoksa daha geniş bir coğrafyayı niteleyen tarihsel bir anlama mı sahipti? Kürdistan'ın belirgin sınırları var mıydı, nereden başlayıp, nerede bitmekteydi? Bu ve benzeri meseleleri sorgulayacağımız bu yazıda; 1925 yılından itibaren yasaklanıp, kriminalize edilen hatta korku kaynağı haline getirilen Kürdistan isminin, öncesinde yüzyıllara dayanan doğal bir kullanımının olduğu, resmi devlet belgelerinde çekincesizce ifade edildiği ve bugün 85 yıldır süren inkarcı politikaların ardından Kürdistan'a dair baskı, korku ve yasakların son bulması gerektiği üzerinde durulacaktır. Çalışma boyunca zamansal olarak düz çizgisel bir anlatım izlemek yerine, zamansal geçişlere, gel-gitlere yer veren, okuyana karşılaştırma kolaylığı sağlayan bir yöntem takip edeceğimizi belirtmek istiyorum.

Bir Tartışma: “Kürdistan” Tabiri Hangi Vilayetleri Kapsar?

Tarih: 27 Receb 1327 (14 Ağustos 1909). Yer: Meclis-i Mebusan. II. Meşrutiyet'in ilanının üzerinden bir yıl geçmiş. Meclis Başkanı Ahmet Rıza, bugün için meclis kayıtlarında bulunmayan bir önergeyi [tahriri] oturumda tartışmaya açar. Meclis'te kayıt altına alınmamış önergenin zabıt ceridesindeki özet açıklaması şu minvaldedir: “Bazı ceraim eshabının [suçluların] affına mütedair İradei Seniyye'de geçen ‘Kürdistan’ tabirinin şümulüne [kapsamına] hangi vilayetlerin dâhil bulunduğu hususunda karar ittihazına [alınmasına] dair tahrir³.” Tartışma Meşrutiyet'in ilanının ardından dönemin Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit'in Kürdistan'da bir af ilan etmesi üzerine yaşanmıştır.⁴ II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Osmanlı ülkesinin tamamında siyasi suçlulara

3 Parantez içinde yer alan kelimelerin sadeleştirilmiş hali tarafımdan yapılmıştır. Yazı boyunca alıntı yaptığım tarihi belgelerin orijinaline yer verdim. Anlaşılma sorununu gidermek içinde böyle bir yöntem izledim. Daha önce yayınlanmış metinlerde ise aynı yöntemi izleyip, orijinaline dokunmayarak dil bilgisi hatalarıyla birlikte kullandım.

4 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) yaptığımız araştırmalarda Kürdistan'da affa dair bazı belgeler bulsak da, padişah buyruğu (yani İrade-i Seniyye) bulunamamıştır.

yönelik bir af kararı zaten çıkarılmıştır. Ancak Kürdistan'ın toplumsal özgünlükleri dikkate alınarak ayrı bir af kararı alınması gerekli görülmüştür. Bunların nedenlerini tartışmayı, tutanaklardan sonraya bırakmak kaydıyla, öncelikle Meclis-i Mebusan'da bu tartışmanın nasıl tezahür ettiğine bakalım.

REİS – Kürdistan'da bazı cera'im eshabının affına dair bir takrir var. Birçok zamandan beri burada duruyor. Eshabı imza rica ediyorlar rüfekayı kiram, şunu okuyalım. Zaten buna pek lüzum kalmadığını da arzedeceğim. Geçen sene Temmuz'dan evvel beynekkabait⁵ vuku bulan ceraim hakkında. Ceraimi adiyeye şamil değil. Oralarda bazı ceraim olurmuş ki, ora mebusları pekala bilirler, daha iyi izah ederler. İki kabileye mensup iki kişi arasında bir cürüm vuku bulduğu zaman, o cürüm kabilelere isnad edilir, bütün kabileler, aşiretler itham edilmiş. Hatta gıyaben mahkum dahi edilirmiş. Bir kişinin yüzünden yüz kişinin dağlara firarına mecburiyet hasil olurmuş. Birçok firariler, vakitlerini dağlarda şekavetle geçirirmiş. Eğer bunlar af olunurlarsa hepsi gelip eshabı ziraattan olarak ziraatlarıyla namus dairesinde meşgul olacaklarını Hükümete arz ediyorlar. Fakat bunlar böyle takip edildikçe, tabii, geldikleri zaman tevkif edilecekler. Halbuki cürüm bir, faili de birdir. Fakat ortada müt-tehem yüz kişidir. Bu pek yolsuzdur.

İlanı Meşrutiyetten sonra Kamil Paşa Sadareti zamanında bu hal nazarı itibara alınmış, bunlar hakkında af için İradei Seniye sadır olmuş. Bunu Adliye Nazırı Necmeddin Bey bendenize gösterdi. Buyrultusunu gördüm, fakat yalnız Kürdistan denilmiş. Kürdistan tabirinin hududu nereleri olacağını Adliye Nezareti halledememiş. Bundan dolayı bu meselenin ciheti tatbikine gidilememiş. Babialiden sorulmuş, bunlarda tayin ve tahdit hususunda tereddüt etmişler. Bu mesele hallonulduğu surette, bu takririn Meclisi Mebusanca tahtı karara alınmasına hacet kalmıyor. Bendenize kalırsa, isterseniz bu takriri Adliye Nezaretine havale ettirelim. Zaten hükümet bizden iyi takdir eder. Bu affı umuminin hangi livalara şamil olacağını tayin etsin.

PAVLİ KARALODİ EFENDİ (İzmir) – Yalnız Anadolu'da mı bu?

SEYYİD BEY (İzmir) – Anadolu'da böyle cürüm yoktur. Anadoludakiler şahsidir. Yine o halde bizim Anadoludaki ceraim gibi cürmü adi ile veya maznun varsa, ona şamil değildir.

PAVLİ KARALODİ EFENDİ (İzmir) – Bunları siyasi gibi mi addedeceğiz?

SEYYİD BEY (Devamla) – Siyasi değilse de kısmen o rengi almış.⁶

Bazı mebusların itirazı üzerine bir miktar daha devam eden tartışma sonuç olarak aynı noktada düğümlenir; Meclis, Kürdistan'ın sınırlarını kendisinin tespit edemeyeceğine, bu affın uygulanacağı hudutları Adliye Nezareti'nin kendisinin karar vermesi gerektiğine hükmeder. Tespit edebildiğimiz kada-

5 Bu kelime "beynekkabait" biçiminde yazılmış, oysa "beynekkabail" yani "kabilelerarası" olmalıdır.

6 MMZC, Devre I, Sene I, Cilt 6, İnikad 133, Sayfa 396-398. Not: Kelime ve harf hatalarına dokunulmamış, basılı metindeki gibi yazılmıştır.

rıyla Aralık 1908 ve Ocak 1909 da Diyarbekir ve Bitlis vilayetlerinden birçok aşiret reisi bu aftan yararlanmak için başvuruda bulunmuş, ancak Adliye Nezareti'nin affin hududunun ne olacağı konusunda kararsızlığından dolayı hukukî ve pratik gereklerinin yerine getirilmesi gecikmiştir.⁷ Padişahın af kararının suretini göremediğimiz için affin içeriği ve hangi "suçları" kapsadığını bilemiyoruz. Acaba af sadece dağa çıkmış, isyan etmiş aşiretleri mi kapsıyor, yoksa her türlü "suç" içine dâhil midir bilemiyoruz.⁸

İhtilafın kaynağında padişahın Kürdistan'da af ilan etmesi yatmaktadır. Öncelikle Padişah II. Abdülhamit'in Kürdistan kavramını herhangi bir çekinceye uzak, rahatlıkla kullanmış olduğu görülüyor. Abdülhamit'in bunu Kürtlerle kurduğu "özel" ilişkiden dolayı kullandığı ileri sürülemez, rahatlığın temelinde Kürdistan kavramının o gün için kullanımının zaten doğal olması yatmaktadır. Burada sorun olarak karşımıza çıkan Kürdistan isminin kullanılması değil, Kürdistan'ın coğrafi sınırlarının nereleri kapsadığıdır. İlginç olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden takip edebildiğimiz kadarıyla⁹ Babıali'nin de bu konuda sınır tayin etmekte zorlandığıdır. Nitekim devlet yetkililerinin çözümü; Kürdistan'ın sınırlarının yoruma açık olduğu değerlendirilerek, yerel yetkililere yapılacak başvuruların ele alınması ve af kapsamına giriyorsa kabul edilmesi yönündedir.¹⁰

Meclis'teki tartışmalarda dikkat çeken bir şey de biri Hristiyan diğeri Müslüman iki İzmir mebusunun affin kapsam alanı ve suçların mahiyetine ilişkin yaptıkları konuşmalardır. Pavli Karalodi Efendi'nin affin sadece Anadolu'da mı uygulanacağı yönlü bir soru sorması eğer bir dil sürçmesi veya yanlış anlama yoksa, kendisinin Anadolu ve Kürdistan'ı birlikte algıladığı biçiminde yorumlanabilir. Karalodi Efendi'nin konuya hakim olmadığını düşünmüş olmalı ki diğer İzmir mebusu Seyyid Bey müdahale ederek, çıkarılan affin Anadolu ile ilgili olmadığını izah etmeye çalışıyor. Burada dikkat çeken husus Seyyid Bey'in affin uygulanacağı Kürdistan'la Anadolu'yu ayırıştırırken, toplumsal yapıya ve suç türüne gönderme yapmasıdır. Seyyid Bey Anadolu'da böyle suçların olmadığını, şahsi suçlar olduğunu söylüyor. Bu değerlendirme ile aslında Seyyid Bey öncelikle o dönemde Kürdistan'da hâlâ temel toplumsal form olan aşiret yapısını dile getirerek Anadolu ile ayırıştırıyor. Bu noktada elimizde af metni olmasa da, mevcut ifadelerden ve elimizdeki metinlerden anlaşıldığı kadarıyla Batı tarzı bir modernleşmeyi model alan Osmanlı Devleti'nin modern hukuk ilkeleri temelinde suçun şahsiliğine vurgu yaptığı

7 DH.MKT. Dosya NO; 2899/73, Tarih; 9 Nisan 1327

8 Kürdistan'da böyle bir affin ilan edilmesinin nedenleri, uygulamanın nasıl gerçekleştiği, Kürtlerin meşrutiyetin ilanına yaklaşımları başlı başına bir yazı konusu olduğu için şimdilik daha fazla üzerinde durmayacağız.

9 Konuyla ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivinde şu belgelere bakılabilir; DH:MKT. Dosya No; 2705, Tarih; 19/Z/1326, DH.MKT. Dosya No;2741, Tarih; 26/M/1327, DH.MKT. Dosya NO; 2899/73, Tarih; 9 Nisan 1327, İ. DH. Dosya No; 1472, Tarih; 2/Z/1326, HR: TO. Dosya No; 400, Tarih; 18/9/1909

10 Kürdistan'ın sınırlarının yoruma açık olduğu yönünde Dâhiliye Vekaleti Mektubi Kalemine kayıtlı ve Sadarete hitaben yazılan bir taslak metin için bakınız; BOA, DH.MKT, Dosya No; 2705, Tarih;19 / Z / 1326.

ve yargılamanın bu usule uygun yapılmasını istediği görülüyor. Bu anlamda devletin aşiretlerle arasındaki hukukunu yeniden düzenlemeye çalıştığı, hatta aşiretçiliğin kolektif ruh ve hareket tarzını kırıp, bireyselliği geliştirmeye çalıştığı anlaşılıyor.

Affa uğrayan suçların mahiyetinin adi mi, siyasi mi olduğu tartışması da, öne çıkan başka bir husus oluyor. Seyyid Bey “Siyasi değilse de kısmen o rengi almış” yada Meclis Başkanı Ahmet Rıza’nın “ceraimi adiyeye şamil değil”¹¹ derken kast edilen nedir acaba? Aşiret reislerinin dilekçe örneklerine ve Kürt Tevaün ve Terakki Gazetesi’ne(KTTG) gönderdikleri mektuplara (Bozarslan; 1998; 325, 418, 419 ve Malmîsanij; 1999; 165,185, 186) bakılırsa Seyyid Bey’in söylediğini doğrulayan bir tablo ortaya çıkıyor. Aynı zamanda silahlı bir örgütlenme olan aşiretlerin kendi hukukunu uygulamak istemeleri genel otorite ve bunun yerel uygulayıcıları ile bir sorun ortaya çıkaracaktı. Yerel otoriteyi temsil edenlerin aşiretlerin hassasiyetlerini dikkate almayan tutumları, Kürtlerin başına buyruk, dağlara çıkan, isyan geleneğiyle birleşince olayın renginin kendiliğinden değişmemesi için bir neden kalmayacaktı. Nitekim, yaşananların siyasi bir mahiyete büründüğünü yansıtan bir çok gösterge var. Bunları af için başvuruda bulunan aşiret reislerinin dilekçelerinde görmek mümkün. Af için başvuruda bulunan aşiret reisleri, dilekçelerinde yeni Meşrutiyet rejimini ve nimetlerini göklere çıkarırken, eski yönetimi ve uygulamalarını sert bir dille eleştirirler. Diğer önemli bir gösterge ise, o gün için dağda olup afla birlikte düze inen bazı aşiretlerin ve aşiret reislerinin sonrasında “Kürt İsyancıları” olarak bilinen isyanlara katılım sağlamış olmalarıdır.¹²

II. Meşrutiyet sonrası oluşturulan Meclis-i Mebusan’a dair zabıt cerideleri incelendiğinde, İttihat ve Terakki’nin tümüyle Meclis’e hakim olmadığı başlangıç dönemlerinde, “memleket” sorunları hakkında etkili tartışmaların yapıldığı, farklılıkların temsil edildiği ve kendini ifade etmede çok da sıkıntı yaşamadıkları gözlenmektedir. Başlangıçtaki bu pozitif havanın etkisiyle olmalıdır ki, “sınırlarını çizemeseler de” Kürdistan hakkında, sorunları ve çözümlerine ilişkin birçok tartışma yapıldığı görülmektedir. Bunlar içinde en çarpıcı olanlardan birisi, “Genç” Mebusu Muhittin Efendi’nin maarif işleri tartışılırken verdiği bir önergedir. Önergenin zabıtlardaki özeti şu şekildedir; “Genç Mebusu Muhittin Efendinin, Kürdistan’ın Maarif Nezareti ile alakalı ihtiyaçları hakkındaki tavrı.”¹³ 29 Mayıs 1326 yani 11 Haziran 1910 tarihinde verilen önerge iki uzun sayfa olup, Kürdistan’ın yakın zamana kadar ilim ve irfan kaynağı iken nasıl cehalete büründüğü, yerel yetkililerin yanlış uygulamaları, yeni okullar açılması gerektiği gibi konular üzerinde duruyor. Önergenin kendisinde hangi vilayetler adına konuşulduğu, Kürdistan derken

11 “Adi suçların kapsamı dışında” anlamına gelmektedir.

12 Örneğin; Heverki Aşireti Liderlerinden Xelil Xaco’yu sonrasında Şeyh Sait İsyanı’nda görürüz. Yine Bîşarê Çeto bilinen bir örnek olarak bu dönemde af için başvuruda bulunan kişilerden biridir. Adı daha sonra bir isyanla anılacak olan Reşkotan aşiretinin o günkü reisi Hacı Mehmet Mustafa affa başvuran bir diğer kişidir.

13 MMZC, D.1, S.2, C.6, İ.no, Sayfa: 171.

nereleri kastettiği belirtilmemiş, ancak bir yerde “vilayetlerimiz” gibi bir ifadenin kullanılması da gözden kaçmıyor. Önergeyi çarpıcı kılan şey, belli ki kendisi de Kürt olan mebusun, sadece geldiği seçim bölgesini değil aynı zamanda kendisini bütün Kürdistan’ın temsilcisi olarak görüyor olmasıdır. Tabi bunun Meclis tarafından yadırganmayıp, önergenin kabul edilmesi ve okunması da bunu çarpıcı kılan diğer bir husustur.

Müselles¹⁴ Kürdistan

II. Meşrutiyet sonrası Meclis tartışmalarını burada noktalarak, biraz daha gerilere, 19. yüzyılın sonuna gidelim. Aslen Arnavut olup, meşhur Fraşeri ailesinden gelen ve Türk diline yaptığı katkılarla tanınan Şemsettin Sami’ye kulak verelim. Bilindiği gibi Şemsettin Sami ilk Türkçe sözlük olan Kamûs-i Türkî ve ilk Türkçe ansiklopedi olarak kabul edilen Kamûs-ül-a’lâm’ı kaleme alan kişidir. Ferit Develioğlu Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat isimli eserinde Kamûs-ül-a’lâm’ı şöyle tanımlamış; “Kamûs-ül-a’lâm (özel isimler lûgatı): Şemsettin Sami merhumun 1890-1900 yılları arasında yayınladığı 6 ciltlik tarih, coğrafya ve biyografiden bahseden lûgatı.” Bu hacimli eserinde Şemsettin Sami, Kürdistan ve Anadolu isimlerine genişçe yer ayırmıştır. Öncelikle Kürdistan’ı nasıl tanımladığına ve muhtemel sınırlarını nasıl çizdiğine bakalım:

Asya-yı garbîde kısm-ı a’zamı memâlik-i Osmâniyye’de ve bir kısmı İran’a tabi büyük bir memleket olup, ekseriyet üzere ahali bulunan Kürd kavminin ismiyle tesmiye olunmuştur (adlandırılmıştır). Bu isim taksimât-ı mülkiye ve siyâsiyyeye dahil olmayıp, vaktiyle bizde Kürdistan valiliği ve şimdi İran’da Kürdistan eyaleti bu isimle müsemma memleketin bütününü ihâta etmediği gibi, Kürdler dahi dağınık ve sair akvâmla karışık bulduklarından, Kürdistan’ın hududunu tamamıyla tayin etmek müşkildir. Ancak takrîbî olarak diyebiliriz ki Kürdistan Urmiye ve Van göllerinin sevâhilinden (kıyılarından) Kerha ve Diyale nehirlerinin menâbî’-ine (kaynaklarına) ve Dicle’nin mecrâsına dek mümtedd (uzanan) olup garb-ı şimâlîye doğru hududu Dicle’nin mecrâsını ta’kîble Fırat’ı terkib eden (birleşen) Karasu mecrâsına ve oradan şimâle doğru Aras havzasını ve Fırat ve Dicle havzasından ayıran taksîm-i miyâh (suların dağıtılması) hattına kadar vâsil olur. Bu itibarla memâlik-i Osmâniyye’de Musul vilâyetinin kısm-ı a’zamı yani Dicle’nin Musul’da bulunan yerleri ve Van ve Bitlis vilâyetleriyle Diyarbekir Ma’mûret-ül-azîz vilâyetlerinin birer parçası ve Dersim sancağı Kürdistan’dan ma’dûd olduğu gibi, İran’da dahil Kürdistan namıyla maruf olan eyâletle Azerbaycan eyaletinin nısfı yani cenûb-ı garbî kısmı Kürdistan’dır. Bu vechile Kürdistan şimâl-i şarkî cihetinden Azerbaycan, şarken Irak-ı Acemî, cenûben Luristan ve Irak-ı Garbî, garb-i cenûbî cihetinden Cezîre (Mezopotamya), garbi-i şimâlî tarafından dahi Anadolu ile mahdûddur. Bu hudud dahilinde 34 ile 39 arz-ı şimâlî (kuzey enlemleri) ve 37 ile 46 tûl-i şarkî (doğu boylamları) aralarında mümtedd (uzanan) olup, büyük bir müselles (üçgen) ve daha doğrusu sivri tarafı

14 Müselles, “üçgen” anlamına gelmektedir. Şemsettin Sami Kamûs-ül-a’lâm adlı eserinde Kürdistan’ı biçimsel açıdan bir üçgene benzetir.

garb-ı şimâlîye doğru dönmüş bir armut şeklini ibrâz ediyor. Fırat'ı teşkil etmek üzere Karasu ile Murad Çayı'nın mültekasında (birleştiği yerde) olan en şimâl-i garbî noktasından Luristan'ın hududuna dek tûl-i a'zamı(boyu) takriben 900 kilometre ve arzı (eni) 100 ile 200 kilometre aralarındadır. (Kamûs-ül-a'lâm, Cilt 5, Sayfa; 3840)

Şemsettin Sami devamla, Kürtlerin ekseriyetle hudutları çizilen bu Kürdistan'da yaşamakla birlikte, Halep ve Şam cihetlerinde, Anadolu'nun her tarafında, Rusya'ya bağlı Kafkas eyaletlerinde, İran'ın her tarafında yaşadıklarını, hatta Horasan, Afganistan ve Belucistan'da da Kürt aşiretlerinin bulunduğunu söyler. Yine yukarıda hudutları çizilen Kürdistan coğrafyasında Arap, Acem, Türk "cinsiyetlerine" mensup ahalinin yaşadığını belirtir. Luristan bölgesinde yaşayanların aslen Kürt olmasına rağmen kendilerini Kürtlerden saymadıklarını dile getirir. Kürt nüfusunun tahminen iki buçuk milyona yakın olduğunu belirterek, bunun bir buçuk milyonunun Osmanlı ülkesinde yaşadıklarını ifade eder. Bu bilgilerin ve verdiği rakamların kaynağını bilemesek de Hakan Özoğlu'nun da belirttiği gibi "Şemsettin Sami'nin Kürdistan'a dair tahminlerinde oldukça donanımlı olduğu görülür" (Özoğlu, 2005, 53).

Nitekim Sami, Kürdistan'ın coğrafyası, iklimi, bitki örtüsü, yetiştirilen ürünleri, geçim kaynakları, ticareti ve madenleri gibi fiziksel ve ekonomik özellikleri hakkında hayli bilgi verir. Ardından Kürtlerin menşeinin nereye dayandığını tartışır; Aryen bir kavim olarak değerlendirip, İranlılara soyca yakın olduğunu ve iki bin üç yüz senedir bu topraklarda yaşadıklarını dile getirir. Kürtlerin özet bir tarihçesini sunduktan sonra, Kürtçe ile Farsça'yı karşılaştırır, Kürtlerin kişilik ve karakter yapısını tasvir eder. Dini inanç açısından ekseriyetle müslüman ve Şaffî mezhebinden olduklarını ama içlerinde elli bin "Yezidi" ve "pek ziyade Kızılbaş" bulunduğunu söyler. Ayrıca bir miktar Nasturi ve Keldani yaşadığını ama bunların Kürt olmadığını ileri sürer.

Burada bu çalışmanın amaçları açısından önemli olan nokta Sami'nin Kürdistan tanımının neleri içine aldığıdır. Öncelikle Şemsettin Sami'ye göre Kürdistan; Batı Asya'da çoğunluğu Osmanlı ülkesinde ve bir kısmı İran'da bulunan ve ekseriyetle Kürtlerin yaşadığı ve ismini de Kürtlerden alan bir "memleket" in adıdır. Burada memleket ifadesini kullanan Sami, devam eden cümlede Kürdistan isminin idari (Osmanlı açısından) ve siyasi bir bölümlenmeyi ifade etmediğini vurgulayarak, bu ismi coğrafi ve tarihi manada kullandığı izlenimini vermektedir. Ancak bu coğrafyaya tarihin hangi devirlerinden beri Kürdistan denildiği hususunda herhangi bir şey söylemez. Fakat Kürtleri binlerce yıldır buranın sakinleri olarak gördüğü dikkate alınırsa, Kürdistan isminin de hayli uzun zamandır kullanıldığını kabul ettiği yorumu yapılabilir.

Geçmişte Osmanlı Ülkesi'nde bir Kürdistan Valiliği¹⁵ olduğunu söyleyen Şemsettin Sami, bugün (1890'lar) de İran'da bir Kürdistan Eyaleti bulunduğunu belirtiyor. Fakat bunların Kürdistan memleketinin tamamını kap-

¹⁵ Burada Sami muhtemelen, 1847-1868 yılları arasında Osmanlı idarî taksimatında yer alan Kürdistan Eyaleti'ni kast ediyor.

samadığının altını çizerek, Kürtlerin dağınık ve diğer kavimlerle iç içe geçmiş olmalarından dolayı, Kürdistan'ın sınırlarının tayin edilmesinin zorluğunu vurguluyor. Fakat bu işin müşküllüğüne vurgu yapmasına rağmen takribi bir Kürdistan sınırı çizmekten de geri kalmıyor. Şemsettin Sami'nin sınırları çizirken esas aldığı ölçünün nüfus yoğunluğu olduğu ve ekseriyetini Kürtlerin oluşturduğu bölgeleri Kürdistan'ın sınırlarına dâhil ettiği anlaşılıyor. Elbette elinde nüfus istatistikleri var mı, yok mu bilmiyoruz, ama hareket noktasının bu olduğu değerlendirmelerinden anlaşılıyor. Şeklen bir üçgene yada ters dönmüş bir armuda benzettiği Kürdistan'ın sınırlarının hayli geniş bir coğrafyaya yayıldığı gözlenmektedir.¹⁶

Eyalet-i Kürdistan

Peki Şemsettin Sami'nin altını çizdiği ve vaktiyle var olduğunu söylediği Kürdistan Valiliği veya Kürdistan Eyaleti ne zaman kurulmuştu, hangi vilayetleri içine almaktaydı, kuruluş amacı ve sonradan kaldırılmasına sebep neydi?¹⁷ Kürdistan'ın Osmanlı hakimiyetine 16. yüzyılda Yavuz Selim döneminde dâhil edildiği ve Kürtlerin 19. yüzyılın başlarına kadar, bir nevi özerk statüye sahip olarak, iç yapılarına fazla müdahale edilmeden yaşadıkları bilinmektedir.¹⁸ Osmanlı'da Batı tarzı reform hareketlerinin başlaması ve bununla bağlantılı olarak 19. yüzyılda Kürdistan'da girişilen merkezileşme çabaları ve Kürtlerin yerel hakimiyetlerine son verme girişimleri, Kürtler tarafından tepkiyle karşılanmış ve bütün yüzyıla yayılan isyanlar patlak vermiştir. 19. yüzyıl "Kürt İsyanları"nın en büyüklerinden biri olan Mir Bedirhan İsyanı 1842-1847 yılları arasında yaşanmış ve dönemine oldukça tesir etmiş bir olaydır.¹⁹ 1847'de Bedirhan Bey'in teslim olmasıyla son bulan isyanın, Osmanlı Devleti'nin resmi gazetesi olan *Takvîm-i Vakayî*'de (Sayı 345) Kürdistan'ın "yeniden fethi" olarak ilan edilmesi, dikkat çekicidir. Aynı şekilde, zaferin ardından savaşa katılanlara dağıtılmak üzere "Kürdistan Madalyası" ismiyle bir madalya hazırlanıp basılması da dikkate şayan başka bir durumdur (Dinç, Akpınar, 2007, 10-25). Mir Bedirhan İsyanı'nın bastırılmasından sonra, 14 Aralık 1847 tarihli *Takvîm-i Vakayî Gazetesi*'nde Kürdistan Eyaleti'nin kuruluşuna ait resmi ilam yayımlanarak, Kürdistan Eyaleti resmen kurulur.²⁰

16 Şemsettin Sami'nin bu çalışmayı kaleme aldığı aynı dönemde, 1893 yılında hazırlanmış bir Osmanlı haritasında, bahsedilen coğrafyayı tanımlamada Kürdistan isminin kullanılmasına bir örnek için bakınız; <http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Osmanlı%20Ortado%20Fu.jpg>

17 Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu'nun hazırladığı "Kürdistan Eyaleti'nin Kurulması ve Osmanlı Devlet Salnamelerinde Kürdistan Eyaleti" çalışması için bakınız; <http://dapplatform.com/news.php?nid=1721>

18 Bahsettiğimiz özerklik bugün kullanılan anlamıyla değerlendirilmemeli, imparatorluk mantığı içinde ele alınmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece Kürdistan'da değil, merkeze uzak, stratejik öneme haiz veya kontrol edilmesi, idari yapı oluşturulması güç yerlerde daha gevşek bir yönetim ilişkisi kurduğu bilinmektedir. Genellikle asker ve vergi alımı üzerine kurulan bu ilişkide bahsi geçen bölgenin iç işlerine karışmamak gibi bir tutum takınılır. Osmanlı idari yapısı içinde bunlar yurtluk-ocaklık sistemi ve salyaneli eyaletler olarak tarif edilir.

19 Bu konuda bakınız; N. Kemal Dinç, A. Akpınar, Emir Bedirhan, 20.Yüzyıl Başlarında Kürt Milliyetçi Söylemine Bir Örnek, bgst Yayınları, İstanbul 2007, Sayfa 10-25. Sinan Hakan, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867), Doz Yayınları, İstanbul 2007.

20 Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu, "Kürdistan Eyaleti'nin Kurulması ve Osmanlı Devlet Salnamelerinde Kürdistan Eyaleti"; <http://dapplatform.com/news.php?nid=1721>.

“Diyarbakır Eyaleti, Van, Muş ve Hakkâri sancakları ile Cizre, Bohtan ve Mardin kazaları birleştirilip hepsinin bir eyalet sayılması ve itibar olunması ve bu eyalete Kürdistan Eyaleti isminin verilmesi gösterdiği lüzumdan dolayı yerinde ve münasip görülmüştür”²¹ ifadeleriyle tarif edilen Kürdistan Eyaleti’nin merkezinin neresi olacağı tartışma konusu olmuş; önceleri Ahlat’ın merkez olması önerilmişse de Diyarbakır’ın merkez yapılmasına karar kılınmıştır. Osmanlı devlet ricalinin bu husustaki tartışmalarının yer aldığı 9 Mayıs 1847 tarihli bir belge, eyaletin kuruluş gerekçesi ve özelliklerine ilişkin çarpıcı bazı bilgiler vermektedir. Eyalet merkezi ile birlikte Anadolu ordusuna da merkez olması önerilen Ahlat’ın İran ve Rus hudutlarına yakın, askeri mevkilere bağlantısının kolay olduğu, “hususiyetle Kürdistan’ın kalbinde bulunduğu ve bu suretle Anadolu ordusunun yumruğu, mütemadiyen nezaret altında tutulması icap eden Kürtlerin tepesinde bulunacağından” (Hakan, 2002, 106) bahsedilmektedir.

Aynı belgede “Kürdistan havalisinde emniyet ve asayişin temini, düzenin kurulması için burada özel ve bağımsız bir idareye tabi tutularak başına dirayetli, bilgili bir zatın getirilmesi” (107) önerilir. Bu önerilerin ne kadarının dikkate alındığına, ifade edilen “özel” idare tarzının Kürdistan’da hangi boyutlarıyla uygulandığına dair ayrıntılı bilgiye sahip olamadığımızdan, konu tartışmaya ve tefsire açık bir nitelik taşımaktadır. Hakan Özoğlu bu konuya dair şöyle bir yorum yapmaktadır: “Öyle görülüyor ki bürokratlar ve valiler en tecrübeli devlet memurları arasından seçiliyordu ve bunlar imparatorluğun başka bölgelerindeki emsallerinden daha yüksek maaşlar alıyordu. Aynı belgenin sonraki bölümünde idari düzenlemeler ve bu yeni yaratılmış vilayete yapılan atamalar ele alınmakta ve bu kısımda ‘Kürdistan eyaletinin genişliğine ve memuriyetinin önemine göre maaşların dolgun olması lazım geleceğinden, oraya 80 bin, Musul valiliğine 67 bin’ tahsis olunması gerektiği ileri sürülür. Önemli bir eyalet olan Musul’un hükümetten sadece 67.500 kuruş aldığı düşünülürse, Kürdistan’ın özel imtiyazlara sahip, büyük bir eyalet olduğu açıklık kazanacaktır” (Özoğlu, 2005, 82).

14 Aralık 1847’de resmen kurulduğu ilan edilen Kürdistan Eyaleti, devlet salnamelerinde 1848 yılından itibaren yer almaya başlar. 1848 tarihli salnamede Kürdistan Eyaleti’ne bağlı üç sancağın ismi geçer. Bunlar Diyarbakır, Van ve Mardin sancaklarıdır. Anlaşıldığı kadarıyla Diyarbakır Eyaleti sancak olarak yeniden teşkil edilmiş ve kendisine bağlı kazalarda düzenlemeye gidilmiştir. Yine Van ve Mardin sancaklarının da yeniden düzenlendiği anlaşılıyor ancak salnamede bununla ilgili bir açıklama yapılmıyor. Bir yıl sonraki salnamede Muş sancağının Kürdistan Eyaleti’ne dâhil edildiğini görüyoruz, ancak yine eyalet hakkında teferruatlı bilgiye rastlayamıyoruz. 1850 tarihli salnamede ise Kürdistan Eyaleti’ne hayli yer ayrıldığı ve hakkında ayrıntılı bilgi verildiği görülüyor. Eyalet’e bağlı beş liva var, bunlar; Muş, Van, Hakkari, Cizre ve Diyarbakır. Bunların içinde sadece Diyarbakır’e bağlı 33 kaza bulunmaktadır

21 Takvîm-i Vakayî, 5 Muharrem 1264 (14 Aralık 1847).

ve bunun içinde Siirt, Mardin, Bingöl ve Batman'ın bir kısmı yer almaktadır. Yine Liva-i Muş'un kazaları arasında Bitlis, Tekman, Hınıs, Ahlat gibi bugün için üç ayrı il'e taksim edilmiş farklı kazaların dâhil olduğu görülüyor. İlginç olan bilgilerden biri de; mevleviyet²² açısından Kürdistan Eyaleti'ne bağlı livaların Musul dâhil olmak üzere çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olmasıdır. Bunlar sırasıyla Van, Muş, Hakkari, Musul Diyarbekir, Mardin, Harbut, Arabgir, Malatya ve Besni'den oluşmaktadır.

1851 yılında mevleviyet açısından bir değişiklik yoktur, ama bağlı olan liva sayısı üçe (Dersim, Diyarbekir, Muş) inmiştir. 1852 yılındaki tablo da aynıdır (tabi burada Dersim'in Kürdistan'a dâhil edildiği gözden kaçmamaktadır). 1856 yılına kadar ufak-tefek bazı değişikliklerin olduğu görülür. Bu sürede Kürdistan Eyaleti'nden ayrılan Hakkari, Van, Mardin, Cizre mıntıklarında Hakkari Eyaleti kurulur; fakat sonra ismi Van Eyaleti olarak değiştirilir (Baykara, 1988, 125). 1856'dan 1868 tarihine, yani eyaletin sona erdiği tarihe kadar Kürdistan Eyaleti, Diyarbekir, Mardin ve Siirt livalarından oluşur. Ancak 1856-1862 arasında Eyalete bağlı 49 kaza varken, 1862-1867 arasında kaza sayısı 58'e çıkar. Fakat Kürdistan Eyaleti isminin geçtiği 1868 tarihli son salnamede eyaletin kaza sayısının 48'e düştüğü görülür. Çeşitli devlet görevleri ve görevlilerinin isimlerinin yer aldığı devlet salnamelerinde, 1860 tarihinden itibaren Kürdistan Eyaleti'ndeki Hıristiyan din görevlilerin isimlerinin yer aldığı gözlenir.

1868 yılından sonra Kürdistan Eyaleti kaldırılmış, Kürdistan ve Mamuretülaziz'in birleştirilmesiyle, yerine Diyarbekir Eyaleti teşkil olunmuştur (Özoğlu, 2005, 83). Kürdistan Eyaleti'nin neden fesh olduğu hakkında elimizde herhangi bir belge, açıklama mevcut değil. Bu tarihten sonra Osmanlı idari yapılanması içinde Kürdistan isimli bir birime bir daha tesadüf edilmemiştir. 1864 yılından sonra Osmanlı Devleti'nin idari yapısında yeniden düzenlemeye gittiği ve bu çerçevede Kürdistan Eyaleti'nin kaldırıldığı anlaşılıyor. Fakat Kürdistan Eyaleti'nin kaldırılma gerekçesini bilmiyoruz. Aynı şekilde eyaletin kurulmasının Kürdistan'daki ahali üzerindeki tesiri hakkında da bilgi sahibi değiliz. Ancak ilerleyen zaman içerisinde idari bir birim ismi olarak kullanılmasa da, Kürdistan isminin yaygın olarak kullanıldığı ve Kürtler arasında hayli popülerlik kazandığı gözlenmektedir. Hatta yüzyıllardır tarihi bir coğrafya ismi olarak kullanılmanın yanında siyasi bir mahiyet kazanmaya başladığı görülmektedir. Nitekim ilk Kürt gazetesi olarak bilinen gazetenin Kürdistan ismiyle yayınlanmaya başlaması, sonrasında kurulan cemiyet ve yayın organlarında da aynı geleneğin devam etmesi gözlerden kaçmamaktadır. Bu anlamda Kürdistan'ın Kürtler tarafından sahiplenilmeye ve bir anavatan olarak savunulmaya başlandığına şahit olmaktayız. 20. yüzyılın başında Kürt milliyetçiliği ete-kemiğe bürünürken, en büyük dayanaklarından biri bin yıllardır bu topraklarda

22 Dini, ilmi açıdan eyaletin en yüksek rütbeli kişisi. Kelime olarak; "mollalık, müderrislikten sonra gelen ilmiye payesi" anlamına gelmektedir.

yaşadıkları, Kürdistan'ın Kürtler için kadim anavatan olduğu düşüncesidir.²³

Anatolie'den Anadolu'ya "Son Anavatan"²⁴

Anadolu isminin Anatolie kelimesinden türediği bilinmektedir. Grekçe bir kelime olan Anatolie "doğu" anlamına gelmektedir. İnsanlık tarihinin önemli evrelerine beşiklik etmiş bu coğrafyaya Batılı bazı eski kaynaklarda, Küçük Asya yani Asia Minor denildiğine de rastlanılmaktadır. Yarımada için kullanılan bu tabirin zaman içinde değişiklikler gösterdiği, bir idari birim olarak Anatolie yada Anadolu'nun sınırlarının büyüüp küçüldüğü gözlemlenmiştir. Anadolu isimli ilk idari birim 7. yüzyılda Doğu Roma yani Bizans dönemine denk gelmektedir. Anatolikon isminde bir *thema* (Bizans döneminin idari taksimatında en önemli teşkilat) teşkil ettikleri görülmektedir (Baykara, 1988, 17). Aynı dönemlerde Anadolu için Rum isminin kullanıldığını da görmekteyiz. Roma kelimesinden türetilmiş olan Rum ismi, erken devirlerde Araplar tarafından Bizans için kullanılmıştır.

Osmanlı döneminde eyalet-i Rum isimli bir idari birimin var olduğunu biliyoruz. 19. yüzyılda Osmanlı idari sisteminde artık varlığına tanık olmadığımız Rum Eyaleti'nin yerinde Sivas Vilayeti'nin kurulduğu görülmektedir. Osmanlı idari taksimatında bir numaralı eyalet, Avrupa kıtasındaki topraklarını kapsayan Rumeli Eyaleti'dir. Aynı dönemlerde Küçük Asya için Anadolu tabirinin kullanıldığını ve bunun yanında ayrıca daha sınırlı bir coğrafyayı kapsayan bir Anadolu Eyaleti'nin var olduğunu bilmekteyiz. Eyaletin merkezi başlangıçta Ankara, sonraları Kütahya olarak belirlenmiş, daha sonra tekrardan Ankara merkez olmuştur. Kendisine bağlı bazen 19, bazen 14 livadan oluşan Anadolu Eyaleti, 19. yüzyılda ortadan kaldırılmış, gerçekleştirilen vilayet düzenlemesi ile vilayetlere ayrılmıştır (Baykara, 1988, 99-142).

Osmanlı döneminde yüzyıllarca bir eyalet ismi olarak varlığını sürdüren Anadolu'nun, 19. yüzyılın sonlarından itibaren değişen siyasal konjonktüre bağlı olarak daha farklı mahiyetlere büründüğü, kendisine yeni anlamlar ve değerler kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Burada Anadolu kavramının içeriğinin ve sınırlarının değişimi ve gelişimini değerlendirmeye çalışırken, yaşananların Osmanlı Devleti'nin içine girdiği hızlı dönüşüm sürecinden bağımsız olmadığı ve birlikte ele alınması gerektiği karşımıza çıkmaktadır. Can çekişen bir devlet için çağın paradigmasına uygun çözümler aranmaktadır ve yeni dönemin çözüm reçetesi ulus-devleti işaret ettiğinden önce bunun ulusunun arayışına çıkılacak, ardından bu muhayyel ulusa tek başına sahip olacağı bir vatan toprağı yaratılmak istenecektir. Elbette bu yapılırken farklılıkların yok edilmesi, homojen bir ulus, homojen bir coğrafya-toprak parçası yaratmak bir zorunluluk olarak görülmektedir. İşte Kürt ve

²³ Bu konuda 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında yayımlanmış Kürt gazete ve dergilerine bakılabilir.

²⁴ "Türkler için Anadolu son anavatanı" belirlemesini 1918 yıllarında bir gazeteci tarafından kullanır. Şerif Mardin'den aktaran Jongerden, 2008, 270.

Kürdistan'ın inkarı, farklı politikalarla birlikte tarihten ve hafızalardan silme operasyonuna maruz kalması da bu paradigmanın tezahürleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Şimdi bu sürecin nasıl geliştiğine, aşama aşama Anadolu ve Türklük kavramları yeniden kurgulanırken Kürt ve Kürdistan kavramlarının nasıl yok edildiğine yada Anadolu, Türkiye ve Türklük kavramları içinde nasıl eritildiğine bakalım.

“On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar Anadolu'nun coğrafi bir birim olarak imparatorluğun merkezini oluşturduğu fikri Osmanlı bilincine yerleşmedi. Osmanlı İmparatorluğu Anadolu'nun kuzeybatı köşesinde başlamış olsa da, imparatorluk seçkinleri daima Avrupa'ya dönüktü ve Rumeli, tıpkı Anadolu gibi önemli bir coğrafi bağlılık odağı oluşturuyordu. Anadolu irat ve orduya insan gücü sağlama bakımından her zaman önemli olmasına rağmen özel bir önem taşıyordu ve İstanbul seçkinleri Anadolu'yu cahil köylülerin ve göçebelerin yaşadığı bir yer olarak görmeye yatkındılar. Coğrafi bağlılığın esas odağı doğum yeri idi. Geleneksel Osmanlı sisteminde, resmi yönetim sınıfı yada 'köle elit' çocukluğundan beri İstanbul'da yetiştirildiği için, doğdukları yerle bağları kopmuştu –merkez ve çevre arasındaki kopukluğun sürmesine yardımcı olan bir süreç” (Poulton, 1999, 79).

Şemsettin Sami Kamûs-ül-a'lâm adlı eserinde Anadolu'yu uzun uzun ve her boyutuyla anlatır. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Anadolu'nun karadan hududunun tayin edilmesinde zorluklar olduğunu, ancak Fırat Nehri mecrası, Kürdistan ve Suriye ile sınırın çizilebileceğini söyler. Fakat Sami'nin Anadolu'ya dair en çarpıcı vurgusu, burada yaşayanların çoğunlukla Türk olduğu, “bu kıtada sadece Türklerin meskun bulunduğu” yönündedir ki, okuyan kişide Anadolu'nun Türklüğünü ispatlamaya çalıştığı izlenimini yaratır. Aslında Osmanlı elitlerinin ve aydınlarının Anadolu'yu yeniden keşfetmeleri ile Türk'ü ve Türklüğü keşfetmeleri ve sahiplenmeleri aynı zaman aralığına, aynı siyasal konjonktüre denk gelir. Daha düne kadar özel bir anlam ifade etmeyen, hatta cahillik ve gerilikle bir tutulan Anadolu ve Türklük 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yeniden keşfedilerek, büyük önem ve değer atfedilir. Yazdıklarıyla dönemini ve siyasal atmosferi çok iyi yansıttığını düşündüğümüz Şemsettin Sami'nin, Anadolu tanımını da söylediklerimizi karşılar niteliktedir:

ANADOLU [Anatolie] Ahalisi – Anadolu'nun ahalisi sekiz milyonu mütecevaz olub, yarım milyon raddelerinde bir miktarı hristiyan ve çok cüzi bir miktarı Yahudi, ve kusûri kâmilen İslâmdır. Cinsiyetlerine gelince yalnız Adalarda ve İzmir gibi ticaretgâh bazı iskelelerde sakin bulunan hristiyanlar Rum olub, kusûri akvâm-ı kadime-i mahalliyeye ile Selçuklular ve Osmanlıların devr-i fütûhâtında Asya'nın şimâl taraflarından gelmiş olan Türk ve Türkmenlerin ihtilât (karışma) ve imtizâcından (karışma kaynaşma) hasıl olmuş bir cinsdir, ki lisanca fatihlerden ve sîmâca akvâmı mağlûbeden olan ecdâdlarına benzeyib, elsine-i tûrânîden olan Türkçe lisanıyla mütekellim oldukları (konuştukları) halde, alâim-i bedeniyece (fiziki olarak) Kafkas cinsiyetine mensûbdurlar. İşte, Türkistan ve Tataristan Türklerinden tefrik (ayırt etmek) için, garb Türkleri denilen ve [Osmanlı] nâm celiliyle müftehir (övünen) bulunan

kavm-i necîb bu kavimdir, ki vatan-ı aslisi Anadolu olup, bu güzel kıt'a sırf Türklerden meskûndur; zira an-asl Rum oldukları yukarıda zikr olunan Adalar ve bazı iskeleler hristiyanları istisna oldukları halde, Anadolu'da sakin bulunan hristiyanların vatandaşları olan Müslümanlardan farkı yalnız mezhepçe olup, lisan ve cinsiyetçe Müslümanlardan hiçbir farkları yoktur; binâen aleyh bunlara dahi "hristiyan Türk" denilebilir.

Her halde bunların zaten mikdarı cüz'î olmağla beraber, bizce yine Türk ad olunabileceklerinden, yukarıda istisna ettiğimiz Adalar ve bazı iskeleler Rumlarından başka, Türk olmayarak yalnız Anadolu'nun müntehâ-yî şark şimalisinde yani Trabzon vilâyetinin Lazistan sancağında akvâm-ı Kafkasya'dan ma'dûd olan cüz'î bir mikdar Laz ahali bulunur. Ancak gerek bunlar ve gerek ahîren hicret edip Anadolu'nun içinde dağınık bulunan Çerkesler dahi günden güne Türkleşmekte olup, lisân-ı mâder-zâdlarını unutmaktadırlar. Pek cüz'î mikdarda olup bazı büyük kasabalarda sakin bulunan Yahudilere gelince, bunlar İspanya'dan matrûd olmağla, cümlesi Türkçe bildikleri halde, İspanyolca'yı dahi el'ân (henüz) unutmamışlardır. (Kamûs-ül-a'lâm, Cilt; 1, Sayfa; 396-397)

Yukarıdaki uzun alıntıdan da anlaşıldığı üzere, Şemsettin Sami'nin coğrafi ayırımıda kullandığı temel kriter etnik köken ve kullanılan anadil olmaktadır. Yani bu satırları kaleme alan yazarın kendisi ve düşünce dünyası da, dönemin milliyetçi ideolojisinin tesiri altında bulunmaktadır. Bu noktada Sami'nin Anadolu'nun Türk karakterini öne çıkarırken Müslümanlığa gönderme yapmaması dikkat çeken başka bir nokta olmaktadır. II. Abdülhamit'in Panislamizm politikasının aynı dönemde devrede olduğu hesaba katıldığında, Şemsettin Sami'nin Lazlar ve Çerkezleri değerlendirirken Müslümanlığa hiç atıfta bulunmaması hayli düşündürücüdür. Bununla birlikte Adalar ve kıyılarda yaşayan Rumlar dışında Anadolu'nun iç taraflarında yaşayan (ve Türkçe konuştukları varsayılan) hristiyanları, daha çok Rum ve Ermeniler kastedilerek "Hristiyan Türkler" diye tanımlamaktadır ki bu da etnik bakış açısını, Anadolu'yu Türk olarak imleme gayretini yansıtan başka bir gösterge olmaktadır.

Bu noktada Şemsettin Sami'nin Türklüğü Türkçe konuşmakla özdeşleştirme- si, yani devletin "resmi dilini" bilmeyi ölçü olarak alması oldukça manidardır. Yine Anadolu'da şekillenen Türklüğün, bu coğrafyada çok daha eskiden yaşayan yerli halklarla Asya'nın kuzeyinden gelen Türk ve Türkmenlerin karışması ve kaynaşması sonucu meydana geldiğini söylemektedir. Aynı mantık üzerinden hareket ederek Anadolu'nun içlerinde yaşayan Rum ve Ermenilerin anadillerinin Türkçe olduğunu ileri sürmekte, ancak son zamanlarda hiçbir alakaları olmadıkları halde Rumluk ve Ermenilik davasına kalkıştıklarını ve Türkçe'yi unutmaya başladıklarını teessüfle dile getirmektedir. Yine çok ilginç bir şekilde, "mezhepçe" farklılıklarının, Rum ve Ermeni kiliselerine bağlı olmalarının, atalarının Rum yada Ermeni olduğu anlamına gelmediğini, onların aslında Türk olduklarını, anadillerinin Türkçe olduğunu iddia etmektedir.

Şemsettin Sami'nin Anadolu'yu Türklükle özdeşleştirme, Türklerin vatani olarak göstermesi ve hatta gayri-Türk olanları dahi Türk olarak yansıtmayı,

Osmanlı siyasetinde giderek ana akım haline gelen Türkçülüğün ayak seslerinden başka bir şey değildir. Yusuf Akçura tarafından “Üç Tarz-ı Siyaset”in ifşasıyla beraber alenen ifade olunan Türkçülük, Osmanlı asker-sivil bürokrasisinin devleti kurtarmak için sahiplendiği temel politika haline gelir. Adım adım gelişen bu politikanın kendisini en yalın biçimde, İttihatçıların tümüyle ipleri ele geçirdiği 1913-1918 arasında ve Lozan sonrası Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte ortaya koyduğu, uygulamalarla sabittir. Devlet kurtarılacak, belki yeni bir devlet kurulacaktır ve bu devletin üzerinde yükseleceği nüfus yada kitle Türk etnisitesine mensup, Türkçe konuşan kişilerden oluşacaktır. Aynı zamanda devletin dayanacağı temel coğrafya Anadolu olacağından, burada Türklüğü hakim kılmak başlıca görev olacaktır. Bir Türk Ulusu inşasının temellerinin atıldığı bu dönemlerde, Anadolu’da kendisini Türk olarak tanımlayan insan sayısının çok sınırlı olduğu bilinen bir gerçektir. Hatta bu konuda cumhuriyet dönemine ilişkin birçok çarpıcı anekdota Yakup Kadri’nin romanlarında ve başkaca kaynaklarda rastlamak mümkündür.²⁵

Yeni Türk ulusçuluğunun edebiyattaki kurucusu olarak kabul edilen Mehmet Emin (Yurdakul)’un 1897 yılında yayınlanan “Anadolu’dan Bir Ses yahut Cenge Giderken” başlıklı şiiri, yukarıda çizdiğimiz rotada ilerleyişi göstermesi, Anadolu ve Türklük vurgusu açısından oldukça çarpıcıdır. Mehmet Emin şiirinde aynen şöyle yazıyor: “Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur... Sinem, özüm ateş ile doludur... İnsan olan vatanının kuludur... Türk evladı evde durmaz; giderim” (Yıldız, 2007, 68). Başlığında Anadolu isminin yer aldığı şiirde şairin Türk’ü ve Türklüğü yüceltiyor olması, Türk kavramına yüklenen anlamın değiştiğini, eskisi gibi negatif bir manada kullanılmadığını gösteriyor. Eskiden “etrâk-ı bi-idrâk” yani idraksiz Türkler olarak aşağılanırken, artık ulu, yüce sıfatlarıyla tanımlanan sahiplenilen bir kimliğe bürünmüştür. Aynı şeyi Anadolu içinde söylemek mümkündür: Anadolu 19. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı için özel bir yer olarak görülmüyordu. Ancak siyasal konjonktür Anadolu’yu Türkler için “son anavatan” durumuna getirdi. (Jongerden, 2008, 270)

Anadolu’da Türkiye Yaşayacak mı? Yaşamayacak mı?

İttihatçılar tarafından muhtemelen 1914 yılında bu başlıkla bir kitap yayınlanmıştır. İttihatçıların o günkü ruh halini, giderek belirginleşen Türkçü politikalarını ve gelecekte nasıl bir toplum tahayyül ettiklerini gayet sarîh bir şekilde yansıtan, adeta ileride inşa edilecek TC Devleti’ni o günden haber veren bu kitabı aşağıda değerlendireceğiz. Ancak bu kitaba geçmeden önce, Osmanlı Devleti için her açıdan büyük bir kırılmayı ifade eden bu döneme

²⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Yaban adlı eserinde Mustafa Kemal’in kuvvetlerine katılan bir doktor romanın ana karakteridir. Anadolu’nun bir köyüne gider ve karşılaştığı gerçeklik karşısında şaşkına düşer. Köylülerle iletişim kurmakta zorlanan doktorun, çarpıcı diyaloglarından biri şöyle yaşanır:

- İnsan Türk olur da, nasıl Kemal Paşa’dan yana olmaz?
- Biz Türk değiliz ki, beyim.
- Ya nesiniz?
- Biz İslamız, elhamdülillah! (sf. 152-153) (Aktaran Jongerden, 2008, 274)

dair kısa bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. 1913 yılı Bâb-ı âlî baskını ile İttihatçıların tümüyle iktidarı ele geçirmelerinin yanında, Trakya dışında Osmanlı'nın Rumeli topraklarını kaybetmesiyle anılacak bir yıl olmuştur. 1908-1914 yılları arasındaki 6 yıl içerisinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti, 3 milyon kilometrekarelik toprak parçasının 1.1 milyon kilometrekaresini kaybetmiştir. İmparatorluğun kalbi olan Rumeli'nin yitirilmesi, çoğunluğu Rumeli doğumlu olan İttihatçı elitleri derinden sarsmanın yanı sıra devletin dayanak merkezinin Anadolu'ya kaydırılmasını zorunluluk haline getirmiştir. Yıllarca göz ardı edilen Anadolu, daha güçlü bir şekilde Türklüğün merkezi olarak kurgulanmaya, unutulmuş vatan olarak tahayyül edilmeye başlanmıştır. Kaybedilen topraklarla beraber 24 milyonluk Osmanlı nüfusundan çoğunluğu Türk olmayan 5 milyon kişinin ayrılması imparatorluk içerisinde Türklerin nüfus olarak çoğunluğu teşkil etmesine yol açmıştır (Dündar, 2001, 31).

Şimdi yukarıda başlığını kullandığımız kitaba²⁶ gelecek olursak, kitap öncelikle Osmanlı Devleti'ni²⁷ beş ayrı başlık altında geniş bir eleştiriye tabi tutup, Osmanlı'nın ömrünü doldurduğunu ve Anadolu'da artık yeni bir Türkiye'nin kurulması gerektiğini ileri sürmektedir. Yeni Türkiye'nin sakinması gereken Osmanlı mirasından kalma şeyler şunlardır: 1) Türkler'den başka unsurların idareye karıştırılması (bu artık son bulmalıdır). 2) Sömürge meselesi (tahribatı bitmemiştir, kuvvete muhtaçtır). 3) Osmanlı ismi (unutulup yok edilmesi lazımdır). 4) Edebiyat, lisan (Osmanlı edebiyatı Türk edebiyatının gelişimine engel olmuştur, Türkçe tahrip edilmiştir). 5) Arap usulü tahsil (insanları cahil kılmakta, Türkleri İslamiyet'in istilasını altında bırakmaktadır). Çözüm, muhtelif ırkların birliğinden oluşan "tarihi ırk" yerine "asli ırka" yani saf Türk ırkına dayalı bir hükümet tesis etmekten geçmektedir (Mool, 2009, 15-35).

Yazar yeni bir hükümete (devlete) ihtiyacı bu şekilde ortaya koyduktan sonra

26 Londra Konferansı'ndaki Meselelerden: Anadolu'da Türkiye Yaşayacak mı? Yaşamayacak mı? İsimli kitabın basım tarihi belli değildir. I Balkan Savaşı sonrası toplanan Londra Konferansı'na (17 Aralık 1912-30 Mayıs 1913) atıfta bulunduğu bakılırsa bu dönemde ve I. Paylaşım Savaşı başlamadan önce kaleme alınmış olmalıdır. Yazı boyunca kitaptan yaptığımız alıntılar 2009 yılında yayınlanan İsmail Demirci çevirisinden alınmıştır. İstanbul Atatürk Kitaplığı'nda kitabın iki orijinal nüshasını inceleyerek karşılaştırma yaptık. Genel olarak orijinal nüshaya bağlı kalmış ancak orijinal nüshada 133. sayfada yer alan ve Anadolu ile birlikte Kürdistan isminin geçtiği haritaya yeni basımlarında yer verilmemiştir. Yazarın kim olduğuna ilişkin hiçbir bilgi bulunmayıp, sahte bir isim olması yüksek olasılıktır. Hatta kitapta tercüman olarak adı geçen Habil Adem tarafından hazırlanmış ve gerçek adının Naci İsmail Pelister olduğu söylenen Habil Adem'in benzer şekilde başka çalışmalarda da imza attığı bilinmektedir. Özellikle I. Paylaşım Savaşı döneminde Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi bünyesinde etnik gruplar, iskan ve asimilasyon üzerine yaptığı çalışmalarla İttihatçı politikalara ideolojik cenahtan büyük katkı yapmıştır. Daha fazla bilgi için bakınız; Alişan Akpınar, "Bir Sahtekarlık Hikayesi ya da Kürtlerin Asimile Edilmelerine İlk Adım" Vesta Dergisi Bahar-Yaz 2004, sayı 3-4, sayfa 331-339. M.Şahin-Y.Akyol, "Habil Adem yada Nâm-ı Diğer Naci İsmail (Pelister) Hakkında" Toplumsal Tarih Dergisi, sayı 11-12, Kasım-Aralık 1994. Abidin Nesimi, Yılların İçinden, sayfa 109-121, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977.

27 Kitapta devlet değil hükümet kullanılmaktadır, ancak hükümet kelimesi Osmanlıca'da aynı zamanda devlet anlamında da kullanılabilir ve buradaki kullanımı da devlet anlamında olduğu için bunu tercih ettik.

bunun üzerinde yükseleceği coğrafyayı, yani Anadolu'yu tarif etme uğraşına girişir. Kitapta Anadolu dört kısma ayrılmaktadır: bunlar Akdeniz, Merkez, Doğu ve Güneydoğu kısımlarıdır (2009, 37). Coğrafi olarak tarif edilen sınırların 1920'de ilan edilen Misak-ı Milli sınırlarına çok benzer olması hayli düşündürücüdür. Doğu kısmını ele alırken Ermenistan ve Kürdistan isimleri üzerinde de durulmaktadır. Kürdistan'a dair söylenenler şöyle: "Doğu²⁸ mıntıkası ki, buna Kürdistan diyorlar, bu isimlendirme katıyen doğru olmaz. Eski Kürdistan, Rusya, İran ve Türkiye arasında paylaşılmış olduğundan yalnız Türkiye'de kalan kısmına Kürdistan isminin verilmesi tarihsel gerçeklerle pek uygun düşmese gerek" (2009, 53). Yani Kürdistan isminin hem devlet bürokrasisi hem de ahali nezdinde rahatlıkla kullanıldığı bir dönemde, "doğrudur böyle bir isim vardır ama tarihsel gerçeklere uygun düşmüyor" diyerek alenen Kürdistan'ın inkar edilmesini istemektedir. Gereğe olarak da Kürdistan'ın üç ayrı devlet arasında paylaşılmış olmasını ileri sürmesi ise oldukça manidardır.

Osmanlı'nın çağına uygun bir ulus-devlete dönüşmesini arzu eden yazar, Anadolu'nun sınırlarını böyle çizdikten sonra son noktayı koyar: "Türkiye ismiyle anılan memleket bundan ibarettir. Bundan sonra müstemleke Türkiyesi geliyor ki, buna Osmanlı hükümeti diyelim: Arabistan, Irak, Yemen, Suriye mıntıklarının toplamından ibarettir. Bu ise bizim inceleme alanımız dışındadır. Her kim ki Osmanlı hükümetinden bahsedecek olura, bu kısmı araştırsın ve incelesin.

Mıntıklarına göre incelediğimiz Anadolu insanların genel bir karakterini belirlemek gerekmektedir. – Anadolu nedir? – Anadolu Türk'tür. – Türk kimdir? – Türk, henüz gelişimini tamamlamamış bir karakterdir... Güç ve kudretin genel merkezi Anadolu'dadır. Burada yoğun bir halde bulunur ve idare cehaletinden başka bir hastalığı yoktur... Eğitim ile ortadan kaldırılabilir... Yani idrak sahibi, anlayışlı bir Türk lazımdır ki, Türklüğe yeniden hayat verebilsin" (2009, 66-67).

Kürdistan'da Kürtlerin nüfus olarak Türkler'den az olduğunu rakamlarla ispatlayan yazar, ilkel ve medeniyet-dışı olarak tasvir ettiği Kürtleri "İngiliz müzelerini doldurabilecek" (2009, 62) antika eserlere benzeter. Kürtler böyle tarih-dışı varlıklar olarak kodlanırken, Rumlar ve Ermenilerin payına tehdit edilmek düşer. Ticaret ve ekonomik hayattaki etkinlikleri kitabın farklı yerlerinde sürekli bir sorun olarak işlenen Rum ve Ermenilere ilişkin şu ürkütücü, farklı çağrışımlara yol açan ifadeler kullanılır: "Zira bu iki unsura ait bir ekseriyet yoktur. Bunlar her nasılsa Türk ekseriyeti arasında kalmış bir miktar ecnebidir ki, Türk'ten sonra yaşayabilirler veyahut bu kıtadan çekilmek mecburiyetindedirler. Bundan sonra ise bu mümkün olmayacaktır. Zira Türk, fiilen varlığını ilan edeceği ve Anadolu gayesi için çalışacağı zamanda, bir Rum veya Ermeni nüfuzuna lakayd kalamaz! Bilhassa bir Rum ihtilaline belki de in-saftan uzak bir karşılık verecektir. Ve doğal olarak da karşılık vermeye

²⁸ Kitabın orijinalinde bir yanlışlık sonucu Doğu mıntıkası yerine Batı mıntıkası yazılmış. Ancak aynı yanlışın birkaç kez tekrarlanmış olması gözden kaçmamaktadır.

mecburdur... Ermeniler ise, bizzat ayrılık teşebbüsüne cüret edemezler ve etmek de istemezler. Başarısızlıkla sonuçlanan eski ihtilallerin fecaatini tekrar etmemek ve hiçbir zaman bir ekseriyet-i milliye teşkil edemeyecekleri bir sahada yaşayabilmenin ne kadar tehlikeli olduğunu da unutmamak lazımdır” (2009, 105-106).

Gelecekte yaşanacakları adeta bir medyum gibi önceden bildiren bu kitabı okudukça hayretlere gark olmamak mümkün değil. Hikayenin devamını zaten biliyoruz hissi ister istemez insanın içine doğuyor. Bu planlarını hayata geçirmek için I. Paylaşım Savaşı koşullarını bulunmaz bir fırsat olarak değerlendiren İttihatçılar, öncelikle kendilerini Anadolu’da sağlama almak, burayı bir anavatana dönüştürmek adına, Anadolu ve Kürdistan’ı Türkleştirmeye girişmiş ve bu doğrultuda etnik temizlik dâhil her türlü “demografik mühendislik” uygulamasını devreye sokmuşlardır. İlk olarak Ermenilerin bu topraklardan sökülüp atıldığı “Büyük Felaket” yaşanır. Ardından Rus işgali gerekçe gösterilerek Kürtlerin Anadolu’ya kat’i iskan amacıyla yerleştirilmek üzere geri dönüşü olmayan bir ölüm yolculuğuna çıkarılması gündeme gelir.²⁹ Gayri-Türk olan bütün müslim ve gayri-müslim kesimler, Anadolu ve Kürdistan’ın Türkleştirilmesi politikası adına yerlerinden-yurtlarından edilip bir ölüm yolculuğuna zorlanırlar. Talat Paşa’nın *Kara Kaph Defteri* ya da *Evrak-ı Metrûkesi* özünde Anadolu’yu Türkleştirme temelinde yürütülen bu kanlı tarihin, “demografik mühendislik” icraatının özetidir (Bardakçı, 2008).

1918 yılı sonlarında Osmanlı Devleti’nin savaştan yenilgiyle çıkmasına rağmen, yukarıda bahsettiğimiz Türkleştirme politikası açısından aslında hayli yol alınmıştır. Paylaşım Savaşı sonrası işgale karşı ortak mücadele adına Kürtlerle yeniden bir ittifak ve bütün Müslüman “anasırı” kapsayan yeni bir üslup devreye sokulur. Ancak alttan alta aynı Türkleştirme politikası devam ettirilir. Karadeniz sahillerindeki Rumlar çeşitli yöntemlerle yaşadıkları yerlerden kaçmaya zorlanır. “Tehcir” sonrası geri dönmek isteyen Ermenilerin geri dönüşünün önü kesilir. Lozan Antlaşması ile birlikte yüz binlerce Anadolu Rum’u mübadele edilerek yerlerine Yunanistan’dan gelen Türkler yerleştirilir. Sonrasında cumhuriyetle birlikte aynı uygulamalar hız kesmeden devam eder ve Balkanlar ve Kafkasya’dan getirilen yeni göçmenlerle Anadolu ve Kürdistan’ın Türkleştirilmesi gayreti sürdürülür.

Artık Anadolu’nun sınırlarının Kürdistan’ı da kapsayacak bir şekilde genişletilmesi ve Kürt-Kürdistan isimlerinin tarihten ve hafızalardan silinerek, yok edilmesinin zamanı gelmiştir. Elbette bu birdenbire başlayan bir süreç değildir. Öncesinde bu yönlü birçok faaliyetin alttan alta yürütüldüğüne dair hayli bulgu var. Daha İttihat ve Terakki iktidarı döneminde Kürtçe kitapların toplatılmaya başlandığı, satışının ve yayınlanmasının engellendiği (Dündar, 2008, 405) Kürt ismiyle kurulan cemiyetlerin yasaklandığı (Bilir, Bozkurt, 2008, 13-42) bugün için çokça bilinen durumlardır. Ancak cumhuriyetin kuru-

²⁹ Bakınız, Dinç, N. Kemal, “20. Yüzyıl Kürt Göç Hareketlerinde Birinci Dalga, Kürtlerin Yeniden İskanı ve Kürt Mülteciler Meselesi” Toplum ve Kuram Dergisi, Sayı 1, Sayfa 211-238

luşu ve 1924 Anayasasına kadar Kürt ve Kürdistan isimlerinin resmen yasaklanmasına dair bir tutum veya belge mevcut değildir. Çok daha geç bir dönemde, Birinci TBMM’de Kürdistan mebusu tabirinin kullanıldığı, Lozan’a antlaşma için giden İnönü’nün Türkler ve Kürtler adına orada bulunduğunu söylediği, bugün sıkça telaffuz edilen durumlardır.

TBMM tutanakları ve gizli celse zabıtlarında bu konudaki düşüncelerimizi ispatlayan fazlasıyla belge bulunmaktadır. İşte bir örnek; tarih 22 Eylül 1922, TBMM gizli oturumunda Elcezire Cephesi Kumandanı Nihad Paşa hakkında bir tartışma yürütülmektedir. Elcezire’de görev yaptığı dönemde nüfuzunu kötüye kullanmak ve kanundışı faaliyetlerde bulunmak nedeniyle görevden el çekirilen Nihad Paşa, yaptığı uzun savunmasında Kürtler ve Kürdistan’a dair tafsilatlı değerlendirmeler yapar. Nihad Paşa, Elcezire mıntıkasını, görev yeri ve sorumluluk alanını şöyle tarif ediyor: “İmdi Erzurum vilayetiyle Van vilayetinin kısmı Şimalisinden mada bütün Kürdistan arazisini ihtiva eden Elcezire cephesi mıntıkasının askeri ve siyasi bari mesuliyetini deruhde ile askeri karargahı ittihaz olunan Diyarbekir’e geldiğim zaman...” Yani Elcezire olarak adlandırılan mıntıkanın aslında Kürdistan olduğunu belirtiyor. Görevin kendisine verildiğini bildiren ve altında “Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal” imzası bulunan 27.6.1337 (27 Ağustos 1921) tarihli kişiye özel talimat bu tartışma tutanakları arasında yer almaktadır. Bu talimatta M. Kemal Nihad Paşa’ya, “Kürdistan’ın siyaseti dahilisi Elcezire kumandanlığı tarafından idare edilecektir” demekte, “Kürdistan’da Kürtlerin itilafına mani olmak, tedricen mahalli idareler tesis etmek ve bu suretle kalben bize merbutiyetlerini (bağlılıklarını) temin etmekle” görevlendirmektedir. Nihad Paşa hakkındaki suçlamalara karşı kendini şiddetle savunsa da özellikle Kürt mebusların eleştiri ve tepkileri kendini gösterir. En sert tepki gösterenlerden birisi Siverek mebusu Lütfi Bey’dir. Lütfi Bey konuşmasının bir yerinde şöyle seslenir meclise: “Efendiler bugün bendeniz Kürdistan mebusuyum, Kürdistan hakkındaki böyle bir telakkiyi katiyen reddederim...” (TBMM Gizli Zabıt Celseleri, Cilt 3, Sayfa 550-574, 22 Eylül 1922).

Kürdistan: Bir İnkâr Coğrafyası

Kürdistan ismi yüzyıllardır Kürtlerle meskun bu coğrafya için söylenen tarihi bir ad olarak varolmuştur. Yaklaşık bin yıldır yazılı kaynaklarda varlığına tesadüf ettiğimiz Kürdistan (Özoğlu, 2005, 38) ismi, 1925 yılına kadar devlet bürokrasisi arasında ve resmi belgelerde alenen kullanılmıştır. Anadolu ile sınır olan ve bu sınırı kabaca Fırat Nehri’nin aktığı mecra olarak kabul edilen Kürdistan, 1925 yılına gelindiğinde tıpkı Kürt isminin kendisinin yasaklanıp inkar edilmesi gibi, yeryüzünde benzerine az rastlanır bir yok etme hareketine maruz kalmıştır. Anadolu ve Kürdistan yan yana, birbirine sınır ve bundan dolayı benzer özellikler taşımakla birlikte, doğal yapısı, coğrafyası, tarihi, demografik yapısıyla farklılıklar arz eden iki ayrı tarihi coğrafyadır. Osmanlı’nın son dönemlerinde Kürdistan’la birlikte Osmanlı Vilayât-ı Şarkıyyesi veya sadece Vilayât-ı Şarkıyye tabirlerinin kullanıldığını görmekteyiz. Cumhuriyet’e geçildikten sonra ise bu tabirinde giderek tedavülden kalktığını,

yerine önceleri sadece Şark veya Doğu, ilerleyen zaman içinde ise Doğu Anadolu veya Güneydoğu Anadolu denmeye başlandığını görmekteyiz.³⁰

Türk dostu olarak bilinen tarihçi Andrew Mango “Atatürk ve Kürtler” adlı makalesinde “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kürt vatandaşlarına karşı politikasını şekillendiren ideoloji Atatürk’ten öncesine dayanıyor (Mango, 1999). Onun asıl katkısı Kurtuluş Savaşı boyunca Kürt meselesini başarılı bir şekilde yönetmiş olmasıdır. Bundan sonra sıra önce modern bir ulus devlet yaratmaya gelmişti” der. Yani yeni cumhuriyetin İttihatçılardan devralınan milliyetçi ideoloji temelinde Kürt ve Kürdistan politikalarını devam ettirdiğini, 1924’ten sonra devreye sokulan inkar ve imha siyasetinin kaynağında öngörülen bu proje ve ideolojinin yattığını söylemektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra başlayan “Kürt İsyanları”nın tam da bu yıl dönümüne denk gelmesi hiç de rastlantı değildir. 1919-1923 yılları arasında “başarılı bir şekilde yönetilen” Kürt ilişkilerin birden bire bozulup, isyanların başlamasının altında yatan sebep nedir acaba? Dönemin en büyük “Kürt İsyanı” olarak kabul edilen Şeyh Sait İsyanı’nın hazırlayıcısı olan gizli “Azadi” örgütünün isyan hazırlıkları için gösterdiği 11 maddelik gerekçe içerisinde, birinci madde “Kürtlerin Anadolu’ya nakledilip, Kürdistan’a Türk göçmenler yerleştirilmesi” olurken, dördüncü madde “Kürdistan kelimesinin bütün eğitim kitaplarından çıkarılması ve ülkedeki Kürtçe coğrafi isimlerin kademeli olarak Türkçe isimlerle değiştirilmesi” gösterilir (Olson, 1992, 74-75). Bu hazırlıklar aslında Kürtler açısından yeni bir sürece girildiğinin ve bunun ciddi rahatsızlıklar yarattığının göstergesidir. Nitekim Kürtlerin bu rahatsızlıklarında hiç de haksız olmadıkları fazla zaman geçmeden açığa çıkar.

1925 yılında Kürtleri ve Kürdistan’ı tarihten silmeyi amaçlayan meşhur “Şark İslahat Planı” devreye sokulmuştur (Yıldız, 2007, 245-248). Dönemin asker sivil bütün üst düzey devlet yetkililerinin birlikte hazırladıkları bu plan gereğince, Kürtçe konuşulması yasaklanır ve sistemli bir Türkleştirme politikasının uygulanması mutabakatla kararlaştırılır. Bu planla paralellik arz eden bir uygulamaya aynı yıl içerisinde Maarif Vekaletinin yayınladığı bir bildiri de rastlamaktayız. 1925 yılının 8 Aralık tarihinde Maarif Vekaleti yani Eğitim Bakanlığı “Türk Birliğini Parçalamaya Çalışan Cereyanlar” başlıklı bir bildiri yayınladı. Bildiride “Kürt, Laz, Çerkez, Kürdistan, Lazistan adlarının kullanılmaması, bu konularda mücadele edilmesi” kararı ve kararlılığı vurgulanır.³¹ Önce eğitim kitaplarından çıkarılan Kürdistan kelimesi artık tümüyle yasak edilip, hafızalardan ve tarihten silinmeye çalışılacaktır. Yok edilmeye çalışılan bu gerçek, yok edicilerin korkulu kabusu olacak ve cumhuriyetin üzerinde hep bir “Kürdistan Hayaleti” dolaşacaktır. Cumhuriyet, kabusu haline

30 Türkiye’nin bugünkü coğrafi bölgeler ayrımı, 1941 yılında yapılan “Birinci Türk Coğrafya Kongresi”nde karar altına alınmıştır. Bakınız: Yiğit, Ali “Geçmişten Günümüze Türkiye’yi Bölgelere Ayırma Çalışmaları Yapılması Gerekenler” <http://web.sakarya.edu.tr/~ayigit/ESERLER/TRbolgeayirm.pdf>.

31 www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF8FE9074FF19B00050B809AAF-BA588C3B

gelen Kürdistan Hayaleti'ni bazen Ağrı Dağı'na gömerek kurtulmak istemişse de başarılı olamamıştır.

1925 yılından sonra Kürdistan ismi kriminalize edilmiş ve birdenbire bütün kötülüklerin kaynağı gibi yansıtılmıştır. Bugün Kürdistan isminden duyulan korkuyu düşündüğümüzde geçen zaman içerisinde yürütülen bilinçli ve sistemli karşı propaganda ve mücadelenin ürünü olduğu çok daha iyi anlaşıl-maktadır. Kürdistan ismine karşı yürütülen bu mücadelenin bir ayağını adli ve idari kolluk güçleri cebir ve şiddet vasıtasıyla uygularken, diğer ayağını eğitim kurumları özellikle de üniversiteler ideolojik cenahtan, "bilimsel" çalışmalarla tamamlamaya çalışmıştır. Türkiye akademisinin Kürtlerin Türklüğünü ispatlamaya dönük yaptığı "bilimsel" çalışmalar³³ bu çabanın önemli bir ayağını oluşturur. Bir yandan Kürtlerin Türk olduğu ispatlanmaya çalışılırken diğer yandan dağlı, ilkel, medeniyet-dışı Kürt imgesi tekrar tekrar üretilerek Kürdistan üzerinde devam ettirilmek istenen hegemonyanın meşruiyet zemi-ni oluşturulmaya, inkar ve imha sistemine haklılık kazandırılmaya çalışılmıştır. Burada çok fazla teferruata girmeden Kürdistan ismine yönelik yürütülen mücadeleden yakın zamana ait iki örnek vererek bu bahsi tamamlayacağız.

Üzerinde duracağımız ilk örnek, Profesör Doktor Tuncer Baykara tarafından hazırlanmış ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından 1988 yılında yayınlanmış olan "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası'na Giriş" isimli kitaptır. Kürdistan'ın bugünkü İran-Irak sınırındaki *Cibâl* denen dağlık yörenin, XIV. yüzyıldan sonraki adı olduğunu söyleyen profesör, Kürt isminin ise "Türkçe'de dağlık yörede yaşayan Türkler anlamına" geldiğini iddia etmektedir (26). Kürdistan'ı bugünkü Türkiye sınırlarının dışına taşıyan yazar, "Osmanlı Devleti'nde, ilk fetih yılları hariç, hiçbir dönemde Kürdistan diye bir terim mevcut olmamıştır" demektedir. Ama hemen ardından "Gerçi, dağlık mıntıka veya göçerler memleketi anlamında Kürdistan kullanılıyordu" demekten de kendini alamamıştır. Mızrak çuvala sığmadığı için ne yapacağını şaşırان profesör bu kez de "Göçer anlamında ve çoğul olarak kullanılan Ekrad'ın (Kürtler) böyle bir ülkeye ad verecek bir özelliği yoktu" (123-124) diyerek haklılığını kanıtlamaya çalışmaktadır. Nitekim yukarıda ana hatlarını sunduğumuz Kürdistan Eyaletine de değinmek zorunda kalan Baykara, bu isimde bir eyaletin kurulmasını Tanzimat sonrası Avrupalı devletlerin Osmanlı'ya kurduğu bir tuzak olduğunu söyleyerek işin içinden çıkmaya çalışmaktadır.

İkinci örneğimizin daha yakın bir zamana, Kürt meselesinin artık inkar edilemeyecek bir raddeye geldiği 2008 yılına ait olması ayrıca manidar bir durumdur. Ele alacağımız kitap aslında 1918 yılında Ali Emirî Efendi tarafından yazılmıştır. "Osmanlı Vilayât-ı Şarkiyyesi" isimli bu kitap ikisi de akademik unvana sahip Abdülkadir Yuvalı ve Ahmet Halaçoğlu tarafından Latin alfabe-sine çevrilerek "Osmanlı Doğu Vilayetleri" ismiyle tekrar basılmıştır. Kendi

³³ Bu konuda özellikle "Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü" tarafından yayınlanan ve genellikle başlıkları Türk Kürtleri biçiminde adlandırılan yayınlara bakılabilir.

koydukları dipnotlarla kitabın anlaşılmasına katkı sunan yazarlar, kitapta çinkesizce kullanılan Kürdistan isminden rahatsızlık duyarak bir dipnotla açıklama gereği duyarlar: “Ali Emiri Efendi kitabında yer yer Kürdistan coğrafi ismini kullanmıştır. Öneme binaen bu terim için bir açıklamada bulunma zorunluluğu hissettik. Öncelikle şunu belirtmekte fayda vardır ki, Kürdistan ismine ne antik dönemde, ne de İslam coğrafyacılarında rastlanmamaktadır. Bu Türk devrinde ortaya çıkan bir terimdir... Kürdistan terimi Kürtlerin yaşadığı bir coğrafyayı da ihtiva etmemektedir. Zira o yıllarda ‘Ekrad’ olarak isimlendirilen ve göçebe olarak yaşayan Kürt aşiretlerin böyle bir ülkeye ad verebilecek özellikleri yoktu” (2008, 38-39). İnkârın dilinin böyle fotokopi kağıt gibi birbirine benzer olması hangi ideoloji ve zihniyetin ürünü olduğu düşünüldüğünde şaşırıcı gelmiyor belki, ama 2008 yılında bunların dilendiriliyor olduğunu düşündüğümüzde Kürt ve Kürdistan’ın inkârının Türkiye akademisini çok ciddi anlamda çürüttüğü ve değişimin önünde büyük bir engel teşkil ettiği gerçeği karşımıza çıkıyor.

Sonuç

Bu çalışmada arşiv kaynaklarına dayalı tarihi belgeler ışığında gördük ki Kürdistan, çok da uzak olmayan bir zaman dilimine kadar her türlü korku ve kaygıdan uzak, Kürtlerle meskun coğrafyayı tanımlamak için doğallığında kullanılan tarihi bir isimdir. 1924 yılında başlayan Kürdün inkarı ile birlikte Kürtçe ve Kürdistan üzerinde de baskılar oluşturulmuş, modern bir ulus-devlet inşa etmek adına bir halkın dili ve üzerinde yaşadıkları toprakların ismi yasaklanmıştır. Aynı ideolojik bakış açısının ürünü olarak Kürt halkına karşı aşağılayıcı, küçümseyen, tahakküme muhtaç bir kütle olarak yansıtılan oryantalist bir dil kullanılmıştır. Kürtler ve Kürdistan gerçekliği tanınmak istemediği gibi hakkaniyetle tanımlanma çabalarından da sakınılmıştır. Kürdistan ismini kullanmak bölücülük, ayrılıkçılık, hainlik ve dış güçlerin maşası olmakla kodlanarak bir korku kaynağı haline getirilmiş, böylelikle tarihsel gerçekler unutulmuş, unutturulmuştur. Bugün hâlâ üzerinden korku perdesi kalkmamış olan Kürdistan isminin, devlet katında ağza alınmamak için özel çaba sarf edilmesini başka şekilde izah etmek mümkün değildir.

Türkiye’de bu inkarcı dil hâlâ varlığını devam ettirse de bugün İran ve Irak devlet sınırları içerisinde resmen tanınan birer Kürdistan idari birimi veya Kürdistan bölgesi bulunmaktadır. Irak’taki Federe Kürt Devleti’nin Kürdistan olarak tanınması başlangıçta Türkiye’de büyük tepkilerle karşılanırsa da giderek normalleşen bir tutumun geliştiği gözlenmektedir. Etrafındaki Kürtlerin yaşadıkları topraklar için Kürdistan ismini özgürce kullandıkları bugünde, Türkiye’de Kürtlerin bin yıllardır yaşadıkları bu tarihi coğrafya için hâlâ Kürdistan ismini resmen ve hukuken kullanmalarının yasak olması düşünülemez. 85 yıldır katı bir şekilde sürdürülen inkarcı, asimilasyon politikalarının sonuç almadığı ve bundan sonra da inceltmiş bir şekilde yürütülecek “idare etme” politikalarının yaraya merhem olmayacağı bilinmelidir. Başlatılan “açılım” girişimlerinin hedefine ulaşması, öncelikle ikirciksiz, samimi bir yaklaşımla Kürtlerin düşünce ve değer dünyasına saygılı olmak, yakınlaşmak,

tanımak ve değer vermekten geçmektedir. Yani Kürdü, Kürtçeyi ve Kürdistan'ı "mücadele edilmesi", yok edilmesi gereken olgular olarak değil; hayatın, tarihin, Kürdün değer dünyasının doğal bir parçası olarak kabul edip, tanımaktan, hakkaniyetle tanımlamaktan ve benimsemekten geçmektedir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):
 DH.MKT. Dosya No; 1097/41, Tarih; 15. Ca. 1324
 DH.MKT. Dosya No; 2705, Tarih; 19/Z/1326
 DH.MKT. Dosya No;2741, Tarih; 26/M/1327
 DH.MKT. Dosya NO; 2899/73, Tarih; 9 Nisan 1327
 İ. DH. Dosya No; 1472, Tarih; 2/Z/1326
 HR: TO. Dosya No; 400, Tarih; 18/9/1909

Resmi Yayınlar
 Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi (MAZC)
 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)
 TBMM Gizli Celse Zabıtları

Sözlük ve Ansiklopediler
 Kamus-ı Türki, Şemsettin Sami, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989.
 Kamus-ul-a'lam, Şemsettin Sami, Mihran Matbaası, İstanbul, 1889.
 Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ferit Develioğlu, Aydın Kitabevi, Ankara, 2005.

İnternet Siteleri
<http://daplatform.com>
<http://www.kultur.gov.tr>
<http://web.sakarya.edu.tr>
<http://tr.wikipedia.org/wiki>

Gazete ve Dergiler
 Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi
 Takvîm-i Vakayi
 Toplum ve Kuram Dergisi
 Toplumsal Tarih Dergisi
 Middle Eastern Studies
 Vesta Dergisi

Kitaplar
 Ali Emiri Efendi. 2008. *Osmanlı Doğu Vilayetleri, babıalî kültür yayıncılığı* (bky), İstanbul.
 Bardakçı, Murat. 2008. *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*. Everest Yayınları, İstanbul.
 Baykara, Tuncer. 1988. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. Ankara.
 Bayrak, Mehmet. 2004. *Kürdoloji Belgeleri II*. Öz-Ge Yayınları, Ankara.
 Bilir, Sezen; Bozkurt Serhat. 2008. *Hinkeri Zımanı Kurdi, İlk Pratik Kürtçe Öğrenme Kitabı*. bgst Yayınları, İstanbul.
 Bozarslan, M. Emin. 1998. *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi 1908-1909*. Uppsala-Sweden.

- Celil, Celilê. 2001. *Kürt Aydınlanması*. Avesta Yayınları, İstanbul.
- Cemil Paşa, Ekrem. 1992. *Muhtasar Hayatım, Kemalizme Karşı Kürt Aydın Hareketinden Bir Yaprak*. Beybun Yayınları, Ankara.
- Dinç, Namık Kemal; Akpınar, Alişan. 2007. *Emir Bedirhan, 20. Yüzyıl Başlarında Kürt Milliyetçi Söylemine Bir Örnek*. bgst Yayınları, İstanbul.
- Dündar, Fuat. 2001. *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- 2008. *Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Hakan, Sinan 2002. *Müküs Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud*. Peri Yayınları, İstanbul.
- 2007. *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*. Doz Yayınları, İstanbul.
- Jongerden, Joost. 2008. *Türkiye'de İskan Sorunu ve Kürtler; Modernite, Savaş ve Mekan Politikaları Üzerine Bir Çözümleme*. Vate Yayınevi, İstanbul
- Kalman, M. 1995. *Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri*. Nujen Yayınları, İstanbul.
- Malmısaniç, 1999. *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi*. Avesta Yayınları, İstanbul.
- 2009. *İlk Kürt Gazetesi Kürdistan'ı Yayımlayan Abdurrahman Bedirhan (1868-1936)*. Vate Yayınları, İstanbul.
- Mango, Andrew. 1999. Atatürk and Kurds. *Middle Eastern Studies*. Vol. 35, No.4, s.1-10
- Mol, Cons. (Tarihsiz). *Londra Konferansı'ndaki Meselelerden 'Anadolu'da Türkiye' Yaşayacak mı? Yaşamayacak mı? Mütercimi: Habil Adem, Sancakçıyan Matbaası, İstanbul.*
- Mool, Johns. 2009. *Anadolu'da Türkiye Yaşayacak mı?* Selis Kitaplar, İstanbul.
- Nesimi, Abidin. 1977. *Yılların İçinden*. Gözlem Yayınları, İstanbul.
- Olson, Robert. 1992. *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı (1880-1925)*. Öz-Ge Yayınları, Ankara.
- Özoğlu, Hakan. 2005. *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*. Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Öztürk, Saygı. 2007. *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*. Doğan Kitap, İstanbul.
- Poulton, Hugh. 1999. *Silindir Şapka Bozkurt ve Hilal, Türk Ulusçuluğu ve Türkiye Cumhuriyeti*. Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Yıldız, Ahmet. 2007. *Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-seküler Sınırları (1919-1938)*. İletişim Yayınları, İstanbul.

